

**«НУРГАЛИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ-XIII:
НАУЧНОЕ СООБЩЕСТВО
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ XXI СТОЛЕТИЯ.
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»**

**Сборник статей
Международной научно-практической
конференции молодых ученых
Том 1**

14-15 марта 2024 года

Астана, 2024

УДК 80/81

ББК 81.2

Н90

Рецензенты: И.Г. Минералова - д.ф.н., профессор (Россия)
А.Ф. Галимуллина - д.ф.н., профессор (Россия)

Под общ. ред. - д.ф.н., проф. К.Р.Нургали

Члены редколлегии: д.ф.н., проф. К.Р.Нургали, к.ф.н., проф. Мукажанова Л.Г.,
маг.филологии, ст. преп. Богданова Ю.В.

"Нургалиевские чтения-ХІІІ: научное сообщество молодых ученых ХХІ столетия.

Филологические науки": сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции (14-15 марта 2024 г., г. Астана). Том 1 / Астана, "Мастер ПО", 2024. - 389 с.

ISBN 978-601-326-774-6

В сборниках статей Международной научно-практической конференции «Нургалиевские чтения-ХІІІ: научное сообщество ученых ХХІ столетия. Филологические науки» (14-15 марта 2024 г., г. Астана) представлены исследования по литературоведческим и лингвистическим проблемам, представленные участниками конференции из различных стран, включая Казахстан, Россию, Беларусь, Узбекистан, Кыргызстан, Польшу.

Сборники включают материалы выступлений по различным темам, таким как теория языка и литературы, педагогические подходы к обучению языку в школе и вузе, современные методы анализа художественных произведений и вопросы детской литературы.

В первом томе представлены выступления участников пленарного заседания, а также материалы учителей школ, преподавателей вузов.

Второй том включает статьи аспирантов и докторантов, магистрантов и студентов по темам секционных заседаний: теории методология науки о языке и литературе, роль русского языка в Казахстане и мире, анализ художественного текста и т.д.

Сборники статей рекомендованы как опытным ученым-исследователям, так и молодым исследователям в области филологии и педагогики.

ISBN 978-601-326-774-6

УДК 80/81
ББК 81.2

©ТОО "Мастер ПО", 2024

СОДЕРЖАНИЕ

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

<i>Бейсенова Ж.С., Оразалина А.Б.</i> РЫМГАЛИ НУРГАЛИ: ПРОСТРАНСТВО БИОГРАФИЧЕСКОЕ И ТВОРЧЕСКОЕ	7
<i>Субботина Т.М.</i> МОТИВ ПУТЕШЕСТВИЯ-ВЗРОСЛЕНИЯ В ЛИТЕРАТУРЕ XX В.: ЖЕНСКИЙ ВЗГЛЯД.....	16
<i>Ананьева С.В.</i> РОМАН А. НУРПЕЙСОВА «И БЫЛ ДЕНЬ... И БЫЛА НОЧЬ»: ОТ ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКЦИИ К АКТУАЛИЗАЦИИ ТЕКСТА	23
СЕКЦИЯ 1. ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ НАУКИ О ЯЗЫКЕ И ЛИТЕРАТУРЕ	
<i>Абдуллаева Р.А., Турсынова М.М.</i> ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО ОВЛАДЕНИЯ РУССКИМ ЯЗЫКОМ В КАРАКАЛПАКСКОЙ АУДИТОРИИ	30
<i>Акишева А.К., Бейсенова Ж.С.</i> УСЛОВИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ	34
<i>Асылбаева А.С., Кенжегулова А.С.</i> ПРОБЛЕМА ЭТИЧЕСКИХ НОМИНАЦИЙ В ЛИНГВИСТИКЕ	41
<i>Богданова Ю.В., Дюсенғалиева А.А.</i> МОДУЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ: ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ	44
<i>Брянская М.А.</i> ОПЫТ ПОУРОВНЕВОГО ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ТЕКСТА.	51
<i>Букаренко С.Г.</i> ШКОЛЬНЫЙ УЧЕБНИК РУССКОГО ЯЗЫКА: ПРИЧАСТИЕ	58
<i>Григорьева М.И.</i> ЭЛЕМЕНТЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ	63
<i>Дюсенғалиева А.А., Тусупова Г.К., Буркитбаева А.Г.</i> К ВОПРОСУ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДА CASE STUDY	69
<i>Дудько А.Д.</i> ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СТИЛИСТИЧЕСКОГО ПРИЕМА ГИПЕРБОЛЫ В СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ГАЗЕТНО-ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ.	74
<i>Жумакасова Г.Г.</i> ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ВУЗОВСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ...	80

<i>Кенжегулова А.С., Акишева А.К., Асылбаева А.С.</i> СТОЛКНОВЕНИЕ КУЛЬТУР В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ	85
<i>Кощанова Г.К., Абдуллаева Р.А.</i> ОТЛИЧИЯ ПАРЕМИЙ ОТ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И КРЫЛАТЫХ ВЫРАЖЕНИЙ	88
<i>Токсанова С.К.</i> ОТРАЖЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ РЕАЛИЙ В МАССМЕДИЙНОМ ТЕКСТЕ	91
<i>Толегенова Г.Ж.</i> К ВОПРОСУ О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ	97
<i>Ходжаниязова А.А.</i> LINGUOCULTURAL FEATURES OF THE CONCEPT OF «MASCULINITY» IN THE RUSSIAN AND KARAKALPAK LANGUAGES	100
<i>Ахетова А.А.</i> СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКСЕМЫ «ЭНЕРГИЯ» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	104

СЕКЦИЯ 2. РУССКИЙ ЯЗЫК В КАЗАХСТАНЕ И МИРЕ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

<i>Байгарина Г.П.</i> ОБ ИНТЕНСИФИКАТОРАХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ОТ КАЧЕСТВА К ОЦЕНКЕ	112
<i>Елмуратова С.А.</i> СПЕЦИФИКА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ НОМИНАЦИИ ПРОИЗВОДНЫХ КОНКРЕТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ	118

СЕКЦИЯ 3. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

<i>Акишева А.К., Кенжегулова А.С.</i> МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ В ЕВРАЗИЙСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА	122
<i>Алтаева Г.А.</i> РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО	128
<i>Болотокунова Г.Ж., Тойчуева Д.Р.</i> СИСТЕМА ЗАДАНИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ АУДИТИВНЫХ НАВЫКОВ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО	133
<i>Кунгурова С.Н.</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ	140
<i>Мамбетова Р.Б., Шерниязова Г.А.</i> ПРИНЦИПЫ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ И ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ–ЮРИСТОВ	145

Туллубаева М.Е СОЗДАНИЕ СИСТЕМЫ И ИНТЕРАКТИВНЫХ УПРАЖНЕНИЙ И МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ОБУЧАЮЩИХ РЕСУРСОВ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО	150
---	-----

СЕКЦИЯ 4. ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ И ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В УСЛОВИЯХ ПОЛИЯЗЫЧНОГО КАЗАХСТАНА

Алиева Д.А. МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ РАФТ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТЕХНИЧЕСКОМ ВУЗЕ	156
---	-----

Ананьева С.В., Зубанёва Ю.В. ДОМ КАК МОДЕЛЬ МИРА В ПОЭЗИИ Н. ЧЕРНОВОЙ.....	160
--	-----

Ананьева С.В., Калкен С.Ж. ПРОЗАИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ Г. БЕЛЬГЕРА В СОВРЕМЕННОМ УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА	165
---	-----

Ананьева С.В., Сабырбаева Т.Е. ГЕНДЕРНАЯ КАРТИНА ПРОЗЫ АЛИИ АХЕТОВОЙ	171
--	-----

Ауезова А.Т., Акишева А.К. ОРЫС ТІЛІН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК МӘДЕНИЕТТІН ДАМУЫНДАҒЫ БАСЫМДЫЛЫҚТАРЫ МЕН ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	176
---	-----

Букаренко С.Г. ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ ЦВЕТА В КОЛИЧЕСТВЕННОМ АСПЕКТЕ.....	182
---	-----

Майгельдиева Ж.М., Байкенова К.С. ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ ОЗНАКОМИТЕЛЬНОМУ ЧТЕНИЮ ТЕКСТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ.....	187
--	-----

Майгельдиева Ж.М., Байкенова К.С., Абуталипова Л. Е. К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА НА ГОТОВНОСТЬ ОБУЧАЮЩИХСЯ К БУДУЩЕЙ ПРОФЕССИИ	191
---	-----

Маймакова А.Д., Ибраева Ж.Б. ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ТРАНСЛЯЦИИ КУЛЬТУРЫ НАРОДА	195
---	-----

Сабитова А.Ш., Джумагулова Д.Ш. ОБНОВЛЕННАЯ СИСТЕМА СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ КОМПОНЕНТ ОПТИМИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА	201
--	-----

Токтарова Т.Ж. КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ	205
---	-----

Уразбаева Н.Ж. ОРГАНИЗАЦИЯ ОБРАТНОЙ СВЯЗИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕМЫ «ТИПЫ РЕЧИ» СО СТУДЕНТАМИ ОП «АГРАРНАЯ ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЯ»	209
--	-----

СЕКЦИЯ 5. ВИДЫ И МЕТОДЫ АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА*Алламуратова Г.Ж., Алламуратова А.Ж*

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ
НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ В 5-8 КЛАССАХ ШКОЛ С РУССКИМ ЯЗЫКОМ
ОБУЧЕНИЯ 214

Власова Г.И.

ЛОКАЛЬНЫЙ АЛМАТИНСКИЙ ТЕКСТ В РОМАНЕ М. ЗЕМСКОВА
«КОГДА „МЕРЛО” ТЕРЯЕТ ВКУС» 219

Демченко Л.Н.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ АРХЕТИП В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ 224

Джумагалиева У.З.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ БИОГРАФИЧЕСКОГО ЖАНРА В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА 230

Зылевич Д.П.

РЕДАКТОРСКИЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ, АДРЕСОВАННОГО ДЕТЯМ
И ВЗРОСЛЫМ 235

Ким Н.М.

ФОНЕТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В ТЕКСТАХ РАЗНЫХ
СТИЛЕЙ 240

Кривошапова Т.В.

ПРАВОСЛАВНЫЙ ТЕКСТ БОРИСА ПАСТЕРНАКА В ЦИКЛЕ «СТИХОТВОРЕНИЯ
ЮРИЯ ЖИВАГО» 245

Кулуспаева С. Б.

ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 252

Стародубцева З.Г.

ОСОБЕННОСТИ ПОСТИЖЕНИЯ КОМИЧЕСКОЙ ДОМИНАНТЫ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ 256

Треблер С. М.

ИЗ ОПЫТА КОММЕНТИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНО МАРКИРОВАННЫХ ЕДИНИЦ В
ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ..... 259

**СЕКЦИЯ 6. ДЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ИССЛЕДОВАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ***Есимбек С. I.*

ОБОГАЩЕНИЕ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА 264

Тарасов И.А., Валиуллина Р.Х.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТЕХНОЛОГИИ ЛОНГРИД НА УРОКАХ
РОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 270

Nurgali R. IMPACT OF THE CULTURAL HERITAGE ON KAZAKHSTANI CHILDREN'S LITERATURE	275
---	-----

**СЕКЦИЯ 7. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕРЕВОД
И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА**

Auezova A., Kanaфина M. THE IMAGE OF PUSHKIN IN THE POETIC WORLD OF M. TSVETAeva.....	282
Байжигитова Г.Б. ТЕМА ЛЮБВИ В ПОВЕСТИ «БЕЛАЯ АРУАНА» САТИМЖАНА САНБАЕВА	286
Демесинова Л.М. ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ЖЫЛҚЫ АРХЕТИПІ	295
Ешниязова Э.Н. ЛИРИКА А.С.ПУШКИНА В ПЕРЕВОДЕ НА КАРАКАЛПАКСКИЙ ЯЗЫК	302
Жамбабаева Г.Т. CINEMATIC INTERPRETATION OF ALEXANDER VAMPILOV'S PLAY "DUCK HUNT"	304
Иоскевич М.М. СОЦИАЛЬНАЯ МИФОЛОГЕМА «ВРАГ» В СОВЕТСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ О КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ	311
Канафина М.А., Басина А.В. ЛЕЙТМОТИВ ПЕСЕННОЙ ЛИРИКИ ВЕРОНИКИ ДОЛИНОЙ	316
Канафина М.А., Матвеева С.А. МОТИВ УТРАТЫ ИДЕАЛА В ПОВЕСТИ С. АЛЕКСИЕВИЧ «ЦИНКОВЫЕ МАЛЬЧИКИ»	320
Ковалёва Л.Е., Шейко Е.О. ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ЭКРАНИЗИРОВАННОЙ ВЕРСИИ ПОВЕСТИ В. КОРОТКЕВИЧА «ДЗІКАЕ ПАЛЯВАННЕ КАРАЛЯ СТАХА» И ИХ ПЕРЕДАЧА С БЕЛОРУССКОГО НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК	327
Мукажанова Л. Г., Кенжалин К. К. КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ СВЯЗЬ ЛИТЕРАТУРЫ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ	332
Нурахинова А.С. ИНТЕРТЕКСТ РУССКОЙ КЛАССИКИ В ЛИРИКЕ ОЛЖАСА СУЛЕЙМЕНОВА	338
Нуржанова З.М. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ	346
Паикуров А.Н., Тарасов И.А. ПРОБЛЕМА ДИАЛОГА ИСКУССТВ В ЛИТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ Н.А. ЛЬВОВА	351

Прокончук Е.А., Новогран Ю.В. ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕДАЧЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ НАЗВАНИЙ ФИЛЬМОВ УЖАСОВ XX ВЕКА	356
Смоличева С.В., Мазуренко М.В. ОСОБЕННОСТИ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ ГЕРОЕВ В РОМАНЕ В.В. НАБОКОВА «МАШЕНЬКА»	361
Тұрысбек Р.С. БАТЫРЛЫҚ БОЛМЫС БЕДЕРЛЕРІ (СҰЛТАН БАЙБАРЫСТЫҢ ЕЛДІК ПЕН ЕРЛІК ШЕЖІРЕСІ)	366
Хамидова А.Х., Генжебаева Г.К. ЖЕНСКИЕ АРХЕТИПЫ В ПОВЕСТИ А. КУПРИНА «ОЛЕСЯ»	378
Хамидова А.Х., к.ф.н., Кызылкулова Ж.М. ОСОБЕННОСТИ ХРОНОТОПА В РОМАНЕ Н.Н. ВЕРЕВОЧКИНА «ЗУБ МАМОНТА»	381

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neverbalnye-sredstva-obscheniya-2?ysclid=ltawriq9a637322151> (дата обращения: 22.02.2024).

Аннотация. Рассматривается комплекс невербальных средств коммуникации в романе В.В. Набокова «Машенька». Утверждается, что они являются значимым элементом поэтики романа, поскольку детализируют литературную характеристику героев, позволяют дополнить представления о взаимоотношениях и поведении персонажей, интерпретировать особенности сюжетостроения произведения, уточнить позицию автора.

Ключевые слова: Набоков, роман «Машенька», невербальная коммуникация.

FEATURES OF NON-VERBAL COMMUNICATION OF THE IN V.V. NABOKOV'S NOVEL "MASHENKA"

Mazurenko M. V.

Undergraduate student 1 years of study

Taganrog Institute named after A.P. Chekhov, Russia

Smolicheva S. V.

Ph.D., Associate Professor

Taganrog Institute named after A.P. Chekhov, Taganrog, Russia

Abstract. The complex of non-verbal means of communication in V.V. Nabokov's novel "Mashenka" is considered. It is argued that they are an important element of the poetics of the novel, since they detail the literary characteristics of the characters, allow them to complement the ideas about the relationships and behavior of the characters, interpret the features of the plot of the work, clarify the position of the author.

Keywords: Nabokov, the novel "Mashenka", non-verbal communication.

АТЫРЛЫҚ БОЛМЫС БЕДЕРЛЕРІ (СҰЛТАН БАЙБАРЫСТЫҢ ЕЛДІК ПЕН ЕРЛІК ШЕЖІРЕСІ)

Тұрысбек Р.С.,

Филология ғылымдарының докторы, профессор

ЕҰУ,

Rst58@mail.ru

Отандық тарихнамада елдік пен ерлік шежіресі кең орын алады. Халық әдебиеті нұсқаларынан бастап, елдік шежіренің арғы-бергі кезеңдерінде даңқты тұлғалар шоғыры көптеп кездеседі. Ел-жерді қорғап, азаттық аңсаған елбасылар мен қолбасылар, батырлық болмысымен жұрт жадында қалған танымал тұлғалар – елдік пен ерлік шежіресіне адалдық танытты. Осы орайда, ұлт руханияты тарихнамасында – Мысырдағы мәмлүктер мемлекетінің негізін қалаған, Дешті Қыпшақ даласының даңқты тұлғасы – Сұлтан Байбарыс есімі мен ерлігі айрықша аталады. Батырлық болмыс мәні, елдік пен ерлік шежіресіне қатысты мерейтойлық жылынамасының бастапқы тұсында – сұлтан Байбарыстың 800 жылдығының ұлттық маңызы, әдеби-тарихи һәм мәдени-рухани мәні, кеше мен бүгін

байланысының асыл арнасы, өрнекті де өзекті бастаулары, терең тамырлары, тағылымды тұстары айрықша болып табылады [1].

Алғашқы басқосу-жиындар, мәдени-рухани іс-шаралар алыс-жақын елдерде жүйелі түрде аталып, елдік мүдде, руханият өрісі тұрғысынан мәнді сипат ала бастады [2].

Байбарыс сұлтанның Дешті Қыпшақ пен Алтын Ордаға қатысты тұстары, крестшілерге қарсы күресі, Кіші Армения мен Кіші Азия селжүктеріне бағытталған жорықтары, Хулағу әулеті үстемдігіне тойтарыс беруі, бұдан басқа Мысыр мен Қыпшақ даласы арасындағы қарым-қатнас, сыйластық сипаттары да жүйелі сөз етіліп келеді [3].

Бұдан басқа, Сұлтан Байбарыс туралы арнаулы еңбектер мен анықтамалықтарда да орын берілген. Еске алсақ, «Шәкәрім» энциклопедиясында: «Байбарыс – түркі тектес мәмлүктер арасынан шыққан, Мысырды билеген сұлтан, ортағасырлық Мысырдың аса ірі әскери және мемлекет қайраткері...Медреселер салуға көп күш жұмсады. Оның билік еткен тұсында елдің әлеум.-экон. жағдайы ілгері басты», -деп жазды [4, 229 б]. «Бейбарыс сұлтан» көркемфильмі түсіріліп (сценарий авторлары – М. Симашко, Б. Мансұров; Бейбарыс бейнесінде – Н. Жантөрин ойнайды), онда билік мәні мен өлшемі, құлдық пен махаббаттың, сатқындық пен опасыздықтың айырмасы, қыр-сыры айқындалады [5, 140 б].

Жазушы-драматург Р. Отарбаевтың «Сұлтан Бейбарыс» спектаклінен дәуір дидары, кезең құбылыстары мен заман шындығы, басты тұлғаның билік пен халық арасындағы көшбасшылық орны, елдік мүдденің сыр-сипаттары, батырлық болмысы мен қабілет-қарымы, қасиет-көзқарасы мен ар-намысы, ұстаным жүйесі кеңінен көрінеді [6, 247 б].

Осы орайда, дипломат, шығыстанушы-ғалым Қ. Сакидің «Сұлтан Байбарыс» атты зерттеу еңбегі - Қыпшақ династиясының негізін қалаушы Байбарыстың өмір жолы мен қилы тарихын, талайлы тағдырын, әскери бағыттағы әрекет-қимылдарын, ел-жерге құрметі мен сағыныш-сүйіспеншілігін, мәдени-рухани Һәм имандылық қырларын кең түрде сөз етеді [7, 352 б]. Бұл бағытта, әсіресе құлдық шеңберінен шығып, сұлтандық кеңістіктегі жаңа бағыт, кең өрісті әрекет-қимылдары назар аудартады. Мәселен, Мысыр сұлтаны Тураншаһты тізе бүктіріп, кіресшілердің басшысы Франция корольдігін тұтқынға алып, Кетбұқа ноянның түменін талқандап, Хулағу ханның қаһарлы қосындарының бетін қайтарып, Батыс пен Шығыс билеушілері – асасиндерді жан-жақты қыспаққа алып, тығырыққа тіреген көрнекті қолбасшы Һәм қайраткер Сұлтан Байбарыстың ерен ерлігі мен өшпес рухы, үлгі-ғибраттық қырлары жан-жақты ашылып, кең көлемде сөз етіледі. Оның өзі, көбінде алуан дереккөздері, көптеген тарихи мәліметтер, түпнұсқалық құжаттар мен құнды кітаптар, шежірелік жазбалар арқылы анық-қанық қарастырылып, өз ара салыстыру-салғастырулар жасалып, нақтылы талдау-зерделеулер негізінде жұртқа

жетеді. Баһадүр Һәм біртуар Байбарыстың құлдықтан – сұлтандыққа көтерілген кезеңі, қиын уақыт, сындарлы сәттердегі жауапкершілік жүгі, елдік-ерлік шежірелері, даналығы мен даралығы, өнеге өрнектері де әр алуан әрекет-қимыл, елдік-отандық қабілет-қасиеттерімен көрініс тауып, жаңа бағыт, кең өріс, мәнді орын алады. Бұл, әсіресе кітаптың – «Алғы сөзі» мен «Кіріспе» бөлігінде кең түрде айтылып, Көне Мысыр мен Каир қаласындағы арғытарихтан жеткен, тастан қашалып жасалған сансыз ескерткіш, бірқатар мазарлар мен мешіт-медресе, түркі тайпаларын құраған – жалайыр, қыпшақ, найман, қоңырат, қораластармен сабақтастықта сөз етіледі. Әсіресе, қыпшақтардың арасындағы мәмлүктердің көсемі – Байбарыстың өмір жолы, есею-өсу кезеңдері, белгілі Һәм беймәлім мағлұматтар мәні, Мысыр мен Шамдағы биліктің бел-белестері, құл базарына қатысты қилы көзқарас, мың сан таным-түсініктер жүйесі талайлы тарих, тағдырлар тартысы мен талқысы арқылы кең арна алып, мәнді-нәрлі сипаттармен беріледі. Әрі қазіргі қыпшақ мәмлүктер тарихы – Қазақстан мен Мысыр арасындағы қарым-қатнастың басым бағыттарын, маңызды бөліктерін құрайтыны да кеше-бүгін байланысы арқылы өз ара сабақтастықта кең өріс алады. Каир қаласындағы сұлтан Байбарыстың мешітін қайта қалпына келтіру ісіндегі батыл қадамдар мен ұнамды көріністер төңірегіндегі әрекет-қимылдар да жүйелі жеткізіледі. Бастысы, Египеттің (Мысыр) астанасы – Каир мен Көне Мысырдың кеше мен бүгінгі тынысы, арғы-бергі тарихы мәмлүктердің табиғаты мен тағылымын кең түрде ашып, жан-жақты біліп-тануға, зерттеп-зерделеу ісіне кең жол ашады. Ақын Һәм қайраткер О. Сүлейменовтың Мысырға сапары тұсында (1999) қыпшақ мәмлүктер тақырыбын кең көлемде қозғауы, бұл бағыттағы ізденіс пен зерттеу жүйесіне жаңа жол ашты. Бастысы, «Алғы сөз» мәйегінде айтылғанындай, автор: «...Кітапта ұлы қолбасшы хақында жан-жақты, толық әрі ең керекті мәлімет жинақталып берілген. Зерттеуші кез-келгеннің қолына түсе бермейтін, түссе де тісі бата бермейтін сирек, том-том ауыр кітаптарды тауып, парақтап, бағалы мәліметтерді қалауынша ой елегінде екшеп алған. Әрі осы салада қалам тартып жүрген араб ғалымдарымен жолығып, пікірлесіп, Байбарысқа қатысты тарихи жерлерді, Каирде әлі күнге дейін сақталған өткеннің белгісіндей ескерткіш жәдігерліктерді емін-еркін аралап көрген» (5 бет). Оның үстіне: «Автор араб жылнамашыларының шежірелік жазбалары мен батыс ориенталистерінің тұжырымдарын мол келтіріп, пайдаланса да, тілге тиек етілген мәмлүктерге қатысты факті мен толғамдарға түркілік, көшпелілік сынды өмір салтынан туындаған мінез, қасиеттерді, белгі-нышандарды, тілдік айғақтарды қатар алып, сабақтастыра пайымдайды, ой түйеді» (6 бет). Байбарыс әлемінің мың қыры, батырлық болмысқа тән әр алуан әрекет-қимылы, жан құбылысы, сан салалы сыры да осында.

«Кіріспе» бөліктің бастапқы тұсында: «Египеттің (Мысыр) астанасы Каир қаласын күн астындағы ашық мұражай десе де болады. Көне Мысыр заманынан қалған тастан қашалып жасалған сансыз ескерткіштерді айтпағанның өзінде, мұсылман, оның ішінде мәмлүк дәуірінен қалған жәдігерлерден көз сүрінеді. Каир қаласы мұсылман дәуірінің ескерткіштеріне ең бай қалалар саналатын Стамбұл, Алеппо қалаларының алдында тұр. Ескі Каирдың әртүрлі бөліктерінде орналасқан мешіт, медресе, мазар, көше және аудандардың Байбарыс, Бұлақ, Лашын, Санжар және басқа да түркі есімдерімен аталуы адамды елең еткізіп, көз алдына түркі заманының айбарлы елесін әкеледі"- деп қыпшақ мәмлүктерінің айбынды қолбасшысы, даңқты тұғырлы тұлғасы – Байбарыстың өмір жолының басым бағыттарының елдікке негізделген, ерлік шежіресіне толы маңызды қырларына байыпты барлау, терең талдау жасайды (7 бет). Анығында, осы кезеңдегі: «...Қыпшақтардың бір бөлігі әскери қызметке жастай алынған жас құлдар, келесі бір бөлігі халифа мен бай тұрғындардың жеке шаруашылығында қызмет ететін құл базарлары арқылы түскен еріксіздер еді. Соған қарамастан, олардың аттары тарихта өшпестей жазылып қалды», - дегенді де батыл айтып, арғы арналардың қыр-сырын ашады (8 бет).

Кітап құрылымы бірнеше бөліктер мен қосымшадан тұрады («Сұлтан Байбарыс өмірінің зерттелуі туралы», «Пирамида үстіндегі киіз үй», «Мәмлүктер», «Байбарыс Аюб әулеті сұлтандарының кезінде», «Биліктің мәмлүктерге көшуі», «Байбарыс сұлтандығы», «Сұлтан Байбарыстың қазасы», «Сұлтан Байбарыс мемлекетінің құрылымы», «Сұлтан Байбарыс мемлекетінің әскери жүйесі», «Байбарыс билігі кезіндегі әлеуметтік өмір», «Байбарыс мұрасы» т.т.). Әр бөлікте - Байбарыс бейнесі мен өмір-тарихының өрнекті жолы, елдік мүддесі мен ерлік шежіресі, адами мұраттары мен азаматтық һәм қайраткерлік қырлары, қысқасы батырлық болмысы кең көлемде айқындала түседі.

«Сұлтан Байбарыс өмірінің зерттелуі туралы» атты алғашқы материалдан қыпшақ мәмлүктерінің дәуіріне қатысты арғы-бергі тарихтың жиынтығы төңірегінде бірқатар зерттеушілердің еңбектері аталып, белгі-ерекшеліктері, маңыз-мәні көрсетіледі (В. Тизенгаузен «Алтын Орданың тарихына қатысты материалдардың жинағы», М. Симашко «Емшан» повесі, Б. Көмеков «Государство кимаков IX-XI в.в. по арабским источникам», С. Ақынжанов «Ортағасырлық Қазақстан тарихындағы қыпшақтар», Б. Батыршаұлы «Мысыр Мәмлүк мемлекетінің Дешті-Қыпшақпен байланыстары» т.с.с.). Әсіресе, 1890-1904 жылдары жарық көрген «Брокгауз мен Ефронның энциклопедиялық сөздігінен» орын алған Байбарыс сұлтан төңірегіндегі қысқа мағлұматтардың кең мағынасы, терең тарихы, маңыз-мәні айқындалады. Бұдан басқа, Ортағасырлық қыпшақтардың тарихнамасы төңірегіндегі араб-парсы тілдеріндегі

қолжазбалар мәні (10 бет), Қыпшақ тақырыбына қатысты бұрынғы-соңғы жазбалар жөніндегі ақпараттық-танымдық материалдар жүйесі (11 бет) зерттеу бағытын, маңызды тұстарын, өзекті қырларын айқындай түседі. Таяу Шығыс елдеріндегі (Каир, Стамбұл, Бағдат, Дамаск) және Еуропа елдеріндегі кітапханалар жүйесіндегі қолжазбалар, құжат-материалдар топтамасы да жүйелі беріледі. Ислам тарихнамасындағы Байбарыс туралы еңбектер, елхан мен кресшілер жорығына қатысты материалдар жиынтығы, сондай-ақ саяси-әскери һәм әлеуметтік бағыттағы тарихшылардың ізденіс-зерттеулерінен де даңқты тұлғаның адами мұраттары, елдік-ерлік бағытындағы іргелі істері кең түрде орын алады. Естелік-әңгіме, оқиғалар желісінен де Байбарыс бейнесі, қоғамдық һәм қайраткерлік қырлары, жұртқа жақындығы, қарапайым істері сөз етіледі. Бұдан бөлек, Ы. Палтөре бастаған отандық мамандар тобы дайындаған – «Сұлтан Захир Байбарыстың өмірбаяны» атты араб тілінен тікелей қазақ тіліне аударылған еңбек мәні, мәмлүк тарихы мен Байбарыстың сұлтандығы туралы Ибн Шаддад, Ибн Абдузахир, Ибн Уасил, Ибн Шафиғ, Ибн Айбек, Ибн Шакир, Ибн Касир т.б. дерек, қолжазбаларының маңызы атап өтіледі (13 бет). Атап өткен жөн, Байбарыс заманында өмір сүріп, оның өмірбаянын, мәмлүк мемлекетінің жүйесінде қызмет еткен – Ибн Абдузахир, Ибн Шаддад, Ибн Уасилдер бөлекше сөз етіледі. Анығында: "Олар мәмлүктер, кресшілер мен елхандар арасындағы текетірес барынша шиеленіскен кезде сұлтан Байбарыстың қасында еңбек етті» (14 бет). Кресшілердің қасиетті жерлерге жорықтары тұсындағы хроникалық материалдар, Дамаскідегі арнаулы институттардағы жүйелі зерттеулер мазмұнынан, мұрағаттық дереккөздерінен түркі, мәмлүк тақырыбы кең орын алады. Өмірбаяндық һәм оқиғалық желілер негізіндегі туындылар табиғатынан да Байбарыс сұлтанның адами әлемі, елмен байланысы, саяси-әскери ұстанымы, қарапайым қағидаттары, тұлғалық қырлары кеңінен көрініс береді. Сондай-ақ, арғы-бергі тарих мәні, әсіресе: «Осы заманғы араб тарихшылары да мәмлүк тарихын зерттеуді жалғастырып отыр. С. Ашур, М. Сурур секілді мысырлық тарихшылардың сұлтан Байбарыс туралы зерттеу кітаптары жоғарыда аталған ортағасырлық тарихшылардың еңбектерінің негізінде жазылған. Даңқты тұлға туралы 2019 жылы жарық көрген А. Абдулуахид деген мысырлықтың кітабы да сол санатқа жатады», - деген зерттеу жүйесі мен көзқарастар нәтижесіндегі мәнді тұстар, зейінді зерделеу жайы, пайымды-орамды ойлар тоғысы да маңызды екендігі анық (17 бет).

Бұдан басқа, Ортағасырлық тарихшылардың Байбарыс туралы айтып-жазғандары, әсіресе жеңімпаз тұлға, ержүрек батыр, қарапайым да қайырымды, қайсар да өжет, өршіл рух иесі, аңыз-адам болғаны дереккөздері мен жазбалар, естелік-әңгімелер негізінде беріледі (40-45 беттер). Ал, Мәмлүк мемлекеті тұсындағы – қыпшақ тілінің қолданыс аясы, ғылыми-лингвистикалық мәні (45-47 беттер), Ислам тарихнамасындағы –

мәмлүктердің мән-мағынасы мен мемлекеттік құрылымы, сұлтандар жүйесі мен құл базарларының өзіндік қыр-сырлары айқындалады (50-51 бет). Автор бұл тұстарда да арғы-бергі кезең материалдарына жіті назар аударып, Мәмлүк мемлекеті тарихнамасына, Қыпшақ жұртының қоғамдық-әлеуметтік жайына, дәуір дидарына, өмір-тұрмыс сырларына, заманауи мәселелерге көп көңіл бөледі. Байбарыстың адами мұраттарын, батырлық болмысын, даңқты жорық пен жеңістерін жүйелі сөз етіп, байыпты баяндайды.

«Дүние анасы – Мысыр» атты бөлікте түркі мәмлүктері, талайлы тарихы, дәстүрі мен діні, кәсіп-дағдысы мен дүниетаным арналары, мешіт-медресе, сәулет ескерткіштері, табиғаты мен жыл мезгілдері кең орын алады. Сондай-ақ, Аюб әулеті, Крест жорықтары, Мансура шайқасы, Байбарыс жеңісі мен сұлтан Тұраншах өлімі (78-80 беттер) кезең кестелерін, елдік-ерлік шежіресін нақты сөз етеді. Дәуір дидары, заман шындығы, уақыт рухы мәнді-нәрлі сипаттарымен, дәйек-дерек көздерімен назар аудартады.

«Байбарыс сұлтандығы» тұсында салық жүйесі өзгереді, мемлекеттік мансап-дәрежелер айқындалады. Ішкі-сыртқы жағдайларға, келіссөздерге, жаңа халифатқа, Алтын Ордамен дипломатиялық байланыс орнатуға, Еуропа патшалығымен қарым-қатнас мәселелеріне мән беріледі. Байбарыстың кресшілерге қарсы жорығы (158-191 беттер), Елхан-селжүк қолын талқандауы (189-191 беттер), Қайсария қаласын басып алуы әр алуан жорық, шайқастар негізінде нанымды сөз етіліп, мәнді-нәрлі әсер қалдырады.

«Пирамида үстіндегі киіз үй» - Мәмлүктер тарихы, Байбарысқа қатысты жазбалар, жалпы пирамидалардың арғы-бергі дәуірлердегі орын-үлесі, ақпарат-материалдары көптеп келтіріледі. Қыпшақ мәмлүктер құрған мемлекет – Түркі мемлекеті болғандықтан, осы жолдағы сұлтан Байбарыстың мемлекет басқарудағы басым бағыттары, қабілет-қасиеттері, елдік қызметі мен қайраткерлігі, елмен байланысы, жорықтары әр қырынан көрініс береді. Әсіресе, Каир қаласының қарсы бетіндегі Нілдің батыс жағына орналасқан Гиза пирамидалар тобының өзіндік ерекшелігі бар-ды. Қорғандардың маңызды бөлігі – Хеопс, Хефрен, Микерин пирамидалары. Ең биігі – Хеопс пирамидасы назар аудартады. Оның ұшар басында он екі қанат киіз үй орнатуға болатын алаңша бар-ды. «...дәл сол жерге қыпшақтар киіз үй орнатып, биіктіктен жан-жақты тамашалаған» (19 бет). Бұл кезең елдік істерге, ерлік шежіресіне толы болғанын айтқан жөн. Кресшілер жорығы, Мансура шайқасы, Тураншахтың билігінен құлату, Кетбұқа ноянның түменін талқандау, Хулагу ханның қосындарын қирату сынды жағдаяттар осы тұста орын алды (20 бет). Алтын Ордамен дипломатиялық, сауда байланыстарына кең өріс ашылды. Он жеті жыл сұлтандық құрған –

Ұлы даланың қаһарман перзенті Байбарыстың даңқты жолы, батырлық болмысы, адами мұраттары кең түрде айқындалады (20 бет).

Автор қыпшақ мәмлүктер құрған мемлекет – Түркі мемлекеті дегенге басымдық береді (21 бет). Мысыр тарихшыларының дереккөздері, маңызды материалдары назарға алынады (21 бет). Негізінен: «...түркі мемлекеті мәмлүк билігін құқықтық жағынан негіздеуге бағытталған саяси идеологиялық жұмыстар жүргізіп отырған. Оны біз Байбарыстың құл базарларынан қыпшақ, түркі жастарын сатып алуынан және алпыс мың түрікменге Палестинаның шырайлы да шұрайлы жерлерін мырзалықпен кесіп бергенінен көреміз», - деген тұжырымдары нақты беріледі (22 бет). Оның үстіне тарихшы Ибн Тәңірбердінің: «Байбарыс мемлекет басқару ісінде Шыңғыс ханның «Ясасын» және түркінің «Турасын» басшылыққа алатын. Тура түрікше жол, бағыт дегенді білдіреді», - дегенін тілге тиек етеді (22 бет). Осының негізінде, мемлекет пен оны басқару жайына да кең орын береді. Түркі Турасын Орхон ескерткіштеріндегі бірқатар жазбалармен де дәйектейді. Анығында: «Күлтегін жәдігерінде «Қағандыққа отырып, олар түркі елін құрды, Турасын орнатты», - деген жолдармен тиянақтай түседі (23 бет). Бұл тұстардан бірқатар ізденіс, батыл болжам, ұстаным танылады. Азаттық жолы, мұраттары көрінеді.

Ал, «Байбарыстың шыққан тегі» - Қыпшақ даласы, Түркі тайпасы деп көрсетіледі. Арғы-бергі кезеңдердегі құжат, материалдар жүйесі талдау, салыстырулар өзегі етіледі. Айталық, тарихшы Ибн Йияс Қыпшақ даласында өмірге келген, түркі нәсілді, десе (23 бет), қыпшақтанушы Б. Көмеков «XII-XIII ғасырдың басындағы Батыс Дешті-Қыпшақ қыпшақ конфедерациясының этнонимиясы туралы» мақаласында: «...Бөрілі тайпасы Шығыс Дешті-Қыпшақта, яғни қазіргі Қазақстанның жерінде, барынша биік мәртебені иеленген. Қыпшақ хандары олардан шығатын», - деп жазады (23 бет). Басқа да тарихшылар мен дереккөздері, бірқатар жазбаларда: Байбарыс – түркі, қыпшақ екенін бекітіп, зерттеп-зерделеп, тереңдете түседі. Біліми-ғылыми арналар мәні де кеңінен көрініс береді.

«Байбарыстың құлдыққа түсуі» - құл базарына қатысты өріс алады. Оның өзі көптеген дереккөздері, бірқатар жазбалар негізінде нанымды беріледі. Бір жазбада – Хама қаласы көрсетілсе, келесісінде – Дамаск құл базары аталады. Туған жылы, титульдары (қаһир, аз-заһир, рукнуддин, айбатты арыстан т.т.) туралы да әр алуан талдау-салыстырулар орын алады. Жауынгер-жиһангер, дін тірегі, халық қамқоры ретіндегі орын-үлесі де тиісінше жан-жақты көрсетіледі. Арғы-бергі тарихнамаларға ден қояды. Байбарыстың қарапайым отбасында өмірге келгені, әр алуан жанама мәлімет, деректер бола тұра, ғылыми айналыстағы нақты уақыты – 1223 жылы деп көрсетіледі (27 бет).

«Байбарыс па, Бейбарыс па?» деген бөліктен адам есімі мен мәніне ден қойылады. Байбарыс есімінің көп уақыттар бойы – Бейбарыс

аталуының мән-жайы, қыр-сыры айқындалады. Ал, Байбарыс ретінде мәмлүктер арасында кең тарағаны, тарихшылар еңбектерінде де тиісінше орын алуына назар аударылады. Бірнеше нұсқалары, айтылуы мен жазылуы, естілуі сынды басқа да мән-сыры айқындалады (Байбарыс, Бейбарыс, Бибарс т.т.). Анықтамалық пен сөздіктер жүйесіндегі орын-үлесі де назарға алынады. Тіпті: «...Он төрт жасында Үрімге сатылған Байбарыс, ислам дініне өткенде әке-шешесі берген атты сақтап қалған» (35 бет). Оның үстіне, ағылшын, неміс, француз тілдеріндегі еңбектерде – Байбарыс атауы қабылданған (36 бет). Еуропа, орыс тілдеріндегі әдебиеттердегі аталуы, араб әліппесіндегі кірме сөздер жүйесі, этимологиялық мәні мен сипаты да назарға алынады (38 бет). Бастысы, Байбарыс атын дұрыс атап, жазу қажеттілігіне назар аударылады (192 бет). Түйінді тұста: «...сұлтанның дұрыс аты Байбарыс деп санаймыз», -деп батыл байлам, берік қорытындыға келеді (38 бет).

Бұдан басқа, «Ортағасырлық тарихшылар сұлтан Байбарыс туралы», «Байбарыстың тілі туралы», -деген бөліктерден бірқатар тарихшылар ізденістері мен зерттеулері кең орын алып, онда мәмлүк мемлекеті, қыпшақ тілі төңірегінде жаңашыл бағыттар, көзқарастар беріледі. «Қыпшақ тілі – мәмлүк мемлекетінің түркілерін біріктіруші үстем тіл», -дегенді анық-қанық айтып, әдеби Һәм ғылыми әдебиеттер жарық көріп, басқа да іс-қағаздары осы тілде жүзеге асып отырғаны бірқатар дәлелдермен кең түрде көрініс береді (45-47 беттер).

«Мәмлүктер» атты көлемді бөліктен ислам тарихнамасы, арғы-бергі кезеңі кең орын алады. Ал, ақиқатында: «Мәмлүктер – ислам тарихында өшпес із қалдырған, негізінен, түркілерден тұрған әскери билеуші топ», - делініп мән-мағынасы, құрылымдық жүйесі, ресми титульдары кең орын алады (48 бет). Сондай-ақ, Шейх сұлтан көріпкелдігі, Байбарыс өмірі мен қазасына қатысты болжаулары (199 бет), Қайсария қаласын алуы (204 бет), бес рет үйлену (211 бет), он перзент көруі (212 бет), Дамаск қаласында жерленуі (205 бет), келесі кезекте Байбарысұлы Беркеханның сұлтандығы мен басты ұстанымы (207 бет) т.т. тарихшылар еңбектері мен шежірелік жазбалар негізінде кеңінен көрініс тауып, мәнді сипатымен өріс алады. Әдеби-тарихи Һәм мәдени-рухани әсері, өрісі айқындалады.

«Сұлтан Байбарыс мемлекетінің құрылымы», алдымен сұлтан, сосын – мыңбасы, бектер мен онбасы, бесбасылар, қатардағы мәмлүктер ретінде жүйе құрайды (218 бет). Мәжіліс бегі, қару-жарақ бегі сынды жауапты қызметтер мәні, одан кейінгі санат-сатылар өлшемдері айқындалады. Әсіресе, Байбарыс өмірінің басым бөлігі ат үстінде, алапат айқас пен жойқын жорықтар ортасында өтуі, негізінен мәмлүктердің елхандар мен кіресшілерге қарсы соғысы, басқа да ішкі-сыртқы жағдаяттар мәні – мемлекет басқару ісімен сабақтастықта өріс алады. Ал, Мәмлүк династиясы тұсындағы – сұлтан орны, билік иесі ретіндегі қызметі, арнайы таңбасы

болатыны, басқа да билік рәмізі, алтыннан жасалған тоқымы мен арнайы байрағы, өзге де тиісті титульдары кезең-заман шындығы тұрғысынан байыпты сараланып, нақтылы айтылып, жүйелі сөз етіледі (215-217 беттер).

Сұлтанның таққа отыруы (238 бет), балаларды сүндетке отырғызу (239 бет), саят құру (240 бет) ісіне айрықша мән беріледі. Сот және жазалау жүйесі (243 бет), соғыс пен оның қырлары, тәртібі, қару-жарақ жайы (266 бет), барлау мен байланыс мәні (273 бет), киім үлгісі (278 бет), әйел орны мен сипаты, жылқыға қатысты тұжырымдар т.т. кең орын алады. Ал, «Сұлтан Байбарыс мемлекетінің әскери жүйесі» бастапқы дайындықтан көрініс тауып, кейінгі кезекте бас қолбасшы - сұлтанның байрақты берік қолға алып, дауылпаздар үнін жаңғыртып, түмендерді бастауынан анық аңғарылады. Мәмлүк әскерін – онбасы, жүзбасы, мыңбасы және атабек басқарады (253 бет). Жас мәмлүктер дайындығы – атқа міну, садақ ату, найзаласу, қылышпен шабу, шоқпарды қолдану ісіне де мән беріледі (254 бет). Бірқатар ұтымды тактика мен әскери тәртіп, тәрбие мәселесі де басты назарға алынады. Маңызды қырларына ден қояды. Бұдан бөлек, анығында: «...Мәмлүк әскері шайқас алдында бес бөліктен тұратын. Бірінші бөлігі – жалыш, яғни авангард, екінші бөлігі – арьергард, яғни әскердің соңы. Үшінші бөлігі – маймана, оң жағы, төртінші бөлігі – майсара, сол жағы және бесінші бөлігі – әскердің ортасы, есауыл» (260 бет).

«Байбарыс мұрасы» атты бөлікте Мысыр мен Шамдағы мәдени-рухани орындар мәніне, Каир қаласындағы – аз-Заһирдің маңызды қырларына, материалдық игіліктердің сыр-сипатына кең түрде тоқталады. Байбарыс салдырған – мешіт, ғибадатхана, дабылхана, монша, салтанат сарайлары, күмбез, білім-ғылым Һәм зиярат орындары, каллиграфия өнері, кілем орталықтары, металдан бұйым жасау т.т. мәнді сипат алады. Бұл, әсіресе Мысыр мен Шам арасындағы ауыл мен қала көріністерінен, бекініс пен қамалдардың қырлы-сырлы сипаттарынан да жан-жақты танылады (296 бет). Каир қаласының сыртына орналасқан - Байбарыс мешіті, медресе мәні мен күмбездер сипаты да арғы-бергі тарихтан терең сыр ашады. Байбарыстың ықпалымен салынған – Египет жеріндегі Алтын үй, қызыл мұнара, күмбездер жүйесі, Беркеханға арнап салынған мұнаралы күмбездер, сәулетті сарайлар, арнаулы залдар, зиярат орындары, дабылхана мен монша т.т. өзіндік өзгешеліктері бары анық. Атап өтер жайт: «...Байбарыс сұлтан, жалпы алғанда, түркі мәмлүктері артына бір белгі қалдыруға ұмтылып отырған. Әрине, Мысыр мен Шам елдерінде шашырай орналасқан мәмлүк дәуірінің ескерткіштері мәдениеттің түрлі салаларына жататын қисапсыз мұра. Сұлтанмен қатар бас бектер, мыңбасылар, жүзбасылар да кем дегенде мешіт салып немесе өз басына, Байбарыстың сөзімен айтқанда: «алыс замандарға жететін белгі қоюға» тырысқан» (315 бет). Бастысы, автор ізденісінен, әсіресе түркі мәмлүктері мен Байбарысқа

қатысты арғы-бергі кезеңнің дерек көздері, материалдар жүйесінен айқындық пен тереңдік, қорыту мұраттары айқын.

Бұдан басқа, Байбарыс сұлтан дәуіріндегі мәмлүктердің өмірі, дәстүрі мен тұрмысы, тарихы мен танымы, кәсіп-дағдылары, қарым-қатнас жүйесі т.т. кең орын алады.

Кітаптың соңғы бөлігінен орын алған – «Қосымша», «Мәмлүк дәуірінде қолданылған сөздердің және діни ұғымдардың түсіндірме сөздігі», «Қыпшақ мәмлүк мемлекетінің сұлтандары» (1250-1382), «Библиографиялық тізім» т.т. аталған еңбектің табиғатын, Байбарыстың өмір-тарихы мен кезеңдерін, заман шындығына қатысты белесті тұстарды, қоғам мен дәуір дидарын жіті зерделеп, терең тануға оңды әсер-ықпал етеді.

Жинақтап айтқанда, қыпшақ мәмлүктердің арғы-бергі тарихы, әсіресе қресшілер мен елхандар арасындағы қилы қақтығыс, мың сан жорық, шешуші шайқастар – XIII ғасырдың екінші жартысындағы күрделі кезеңді, сол тұстағы даңқты тұлға Байбарыстың елшіл-отаншыл қасиеті мен қырларын кең түрде көрсетеді. Оның өзі, әсіресе ортағасырлық тарихшылардың еңбектері мен қолжазба, шежірелік мұралары негізінде жұртшылыққа жетті. Мәмлүктер тарихнамасы мен Байбарыс сұлтанға қатысты дереккөздері мен материалдар жиынтығы – зерттеу еңбектің негізін құрайды. Байбарыстың Дамаск қаласындағы мазары мен Каирдегі мешітіне жөндеу жұмыстары – 2008 жылдан басталған-ды. Осы мәселе де назарға алынады. Бұдан басқа, автордың «Қыпшақ мәмлүктер» (2006), «Бағдаттағы Жалайыр билігі» (2007), «Мәмлүктер – соғыс өнері» (2015), «Ер қаруы – бес қару» (2020) т.т. еңбектерінде де Мәмлүктер әлемі, сұлтандар бағыты мен ұстанымы, осы тұстағы өмір-тұрмыс сырлары айқын аңғарылады.

Бұдан басқа, автор еңбектері мен жазбаларында тарих тағылымы, танымал тұлғаларға қатысты тұстар көп-ақ. Зерттеу мен зерделеу ісіне байланысты да маңызды ойлар айтылады. Өзіндік ұстаным да мол. Анығында: «...Байбарыс жайлы кең қамтып жаздым, бірақ ол туралы зерттеулерді түрлі қырынан жүргізсе, әрине, болады. Бірақ оның өмір жолы туралы жазу – қайталау», - деген байламдары да бар [7].

Сайып келгенде, дипломат, шығыстанушы-ғалым Қ. Сакидің «Сұлтан Байбарыс» атты зерттеу еңбегі - Мәмлүк қыпшақтардың тарихнамасы мен Байбарыстың батырлық болмысын, даңқты жолын, елдік һәм ерлік қасиеттерін, дәстүрі мен дүниетанымын, тәлімдік қырларын, өмір тағылымын кең көлемде көрсетуімен маңызды болып табылады.

Сонымен бірге, даңқты тұлға, XIII ғасырда Мысырда билік құрған Байбарыс сұлтанның есімі мен еңбегі – «Байбарыс және Алтын Орда» [8], «Мәлім де беймәлім Бейбарыс» [9], «Мысырдағы жаңғырған Бейбарыс сұлтан мешіті» [10], «Мысырдағы Байбарыс мешіті» [11], «Байбарыс

баһадүр жолымен» [12] секілді баспасөз материалдарында кең түрде қамтылып, жан-жақты сөз етіледі.

Тұтастай алғанда, Байбарыс сұлтанның өмір-тарихы мен жүріп өткен жолы, адами мұраттары мен адамгершілік қасиет-қырлары, батырлық болмыс бедерлері, елдік мүдде тұрғысынан атқарған игілікті де ізгілікті әрекет-қимылдары, мешіт-медреселер салдырып, Алла елшісінің ақиқат жолына адалдық танытуы, ататарих пен дәстүрге берілгендік пен шынайылық көрсетуі, сөз жоқ даңқты тұлғаның бейнесін биіктете түседі. Мұның, әсіресе Қазақстан мен Мысыр арасындағы қарым-қатнастың беки түсуіне де айрықша әсері бар.

Байбарыс сұлтанның өмір-тарихы мен тағылымы, елдік Һәм ерлік өнегесі осы.

Әдебиеттер

1. Есалы А. Сұлтан Бейбарыстың 800 жылдығы тойланады.- «Егемен Қазақстан», 2022, 18 қазан
2. Сәрсенхан Б. Бейбарыс сұлтан есімі ұлықталды. – «Егемен Қазақстан», 2023, 27 ақпан; Есалы А. Мысыр елінен мың сәлем. – «Егемен Қазақстан», 2023, 1 наурыз
3. Әлімгерейұлы Ө. Байбарыс және Алтын Орда. – «Егемен Қазақстан», 2023, 6 ақпан
4. Шәкәрім. Энциклопедия. – Семей, 2008.- 229 бет
5. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Аруна, 2005.- 140 бет
6. Қазақстан Жазушылары: XX ғасыр. Анықтамалық. – Алматы: Ана тілі, 2004.- 247 бет
7. Саки Қ. Ұ. Сұлтан Байбарыс.-Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020. – 352 бет; Ұлттың дамуына құндылықтардың тұсалуы кедергі. – «Астана ақшамы», 2022, 17 қыркүйек
8. Әлімгерейұлы Ө. Байбарыс және Алтын Орда.- «Егемен Қазақстан», 2023, 6 ақпан
9. Өтелбайұлы Ғ. Мәлім де беймәлім Бейбарыс. – «Айқын», 2023, 27 мамыр
10. Әділжан Б. Мысырдағы жаңғырған Бейбарыс сұлтан мешіті. – «Егемен Қазақстан», 2023, 5 маусым
11. Сәки Қ. Мысырдағы Байбарыс мешіті. – «Егемен Қазақстан», 2023, 6 маусым
12. Қыдырәлі Д. Байбарыс баһадүр жолымен. – «Егемен Қазақстан», 2023, 13 маусым

Аңдатпа. Мақалада Қыпшақ династиясының негізін қалаушы Байбарыс сұлтанның өмір-тарихы, күрделі де сындарлы күрес жолы кең түрде сөз етіледі. Әсіресе, Байбарыс батырдың Мысыр сұлтаны Тураншаһты, Кетбұқа ноянның түмендерін, Хулагу ханның қосындарын біржолата тізе бүктіргені, кресшілерге қарсы жорық-шайқастары, мәмлүк билігіндегі қаһармандық даңқы, елдік Һәм ерлік шежіресі жан-жақты қарастырылады. Мұсылман тарихында ислам дінін насихаттап, бұл бағытта көптеген мешіт-медреселер салып, керуен сарайлар тұрғызған. Зиярат орындарын айқындап, еңселі ескерткіштер қойып, мәмлүк құндылықтарына маңыз береді. Алтын Ордамен дипломатиялық, мәдени-сауда ісін жолға қойып, дәстүр мен

дүниетаным, дін мен діл, тарих пен таным арналарының кең өріс алып, жүйелі дамуына өлшеусіз үлес қосуымен де жұрт жадында қалады. Автор, негізінен осы жайттарды дипломат, шығыстанушы-ғалым Қ. Сәкидің «Сұлтан Байбарыс» (2022) кітабы арқылы байытып, жан-жақты зерттеп-зерделейді. Кеше мен бүгін байланысына, білім-ғылыми қырларына жіті назар аударады.

Түйін сөздер: мәмлук, елші, тархан, сұлтан, түркі, кресші, шежіре

РЕЛЬЕФЫ ГЕРОИЧЕСКОГО БЫТИЯ: ЛЕТОПИСЬ СТРАНЫ И МУЖЕСТВА

Аннотация. В статье подробно рассказывается об истории жизни Султана Бейбарса, основателя кыпчакской династии, его сложной и конструктивной борьбе. Особенно подробно рассматриваются разгром Бейбарыс-батыром египетского султана Тураншаха, Кетбука Нояна, войска Хулагу-хана, его походы против крестоносцев, героическая слава султана Бейбарса во время правления мамлюков, история героизма народа.

В мусульманской истории, пропагандируя исламскую религию, он построил множество мечетей-медресе и построил караванные дворцы. Определяя места паломничества, воздвигая памятники, придавал значение мамлюкским ценностям. Султан Бейбарыс останется в памяти народа за его неоценимый вклад в укрепление дипломатических, культурно-торговых взаимосвязей с Алтын Ордой, планомерное развитие традиций и мировоззрения, религии и менталитета, истории и знания. Автор развивает и всесторонне изучает эти нюансы, в основном, через книгу дипломата, ученого-востоковеда К. Саки «Султан Байбарыс» (2022). Пристальное внимание он уделяет взаимосвязям прошлого и настоящего, образовательному и научному аспектам.

Ключевые слова: мамлюк, посол, тархан, султан, тюрк, кресши, генеалогия.

EMBOSES OF HEROIC EXISTENCE: NATIONHOOD AND THE HEROISM GENEALOGY

Annotation. In the article, the life history of Baibarys Sultan, the founder of the Kypchak dynasty and the complex and constructive struggle are discussed in details. Especially Baibarys Batyr's defeat of the Egyptian sultan Turanshah, Ketbuka Noyan's districts, Hulagu Khan's forces, his campaigns against the Crusaders, his heroic glory during the Mamluk rule, and the history of the heroism of the nation are considered in detail. In Muslim history he propagated the Islamic religion, built many mosques, madrasahs and caravan palaces in this direction. Places of pilgrimage are determined, monuments are erected, and Mamluk values are greatly emphasized.

He will be remembered by the people for his immeasurable contribution to the systematic development of the channels of tradition and worldview, religion and world knowledge, history and knowledge. The author, mainly diplomat, orientalist-scientist K. Saki's through the book "Sultan Baibarys" (2022), he enriches it and studies it comprehensively. He pays close attention to the connection between yesterday and today, educational and scientific aspects.

Key words: Mamluk, ambassador, tarkhan, sultan, Turk, Kresshi, genealogy